

ТЪЛКУВАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ НА РИМСКИТЕ ЮРИСТИ КАТО ИЗТОЧНИК НА ПРАВОТО

Малина Новкиришка - Стоянова¹

Настоящата статия посвещавам на незабравимия колега и приятел проф. Росен Ташев в памет на дългите ни разговори по тази тема и като едно, макар и закъсняло, изпълнение на обещанието да напиша статия за тълкувателната дейност на римската юриспруденция.

Анотация

*В статията се представя проблемът за тълкувателната дейност на римските юристи като източник на правото. Той е свързан със създаването на *ius publice respondendi ex auctoritate principis* от император Октавиан Август и определянето му като привилегия (*beneficium*) на определени юристи да тълкуват правото, което има специфичен официален характер. Проследява се развитието на *ius respondendi* по времето на Принципата и Домината, като са представени основните дискусии по темата и някои уточнения и нови интерпретации.*

Ключови думи: *responsa, iurisprudentes, ius publice respondendi ex auctoritate principis*

Abstract

*The article examine the interpretative activity of the Roman jurists as a source of law. *Ius publice respondendi ex auctoritate principis* was created by Emperor Augustus as a privilege (*beneficium*) of certain lawyers to interpret law, which has a specific official character. The article follows the development of *ius respondendi* at the time of Principate and Dominate. Main discussions on the topic, some clarification and new interpretation are also observed.*

Key words: *responsa, iurisprudentes, ius publice respondendi ex auctoritate principis*

¹ Доктор по право, професор по Римско право и Антични правни системи в Юридическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“

1. Въведение в проблема

Терминът „юриспруденция“ според общите курсове и енциклопедиите по право означава теория и/или философия на правото. В повечето случаи той се свързва със съдебната практика, а в по- широк смисъл- с тълкуването, което се дава в съдебни и административни актове по повод на прилагането на правото. По- рядко като юриспруденция се схващат становищата на учените-юристи, които също са насочени към тълкуването на правото.

В българското законодателство тълкуването на правото има позитивна уредба в Закона за нормативните актове, който предвижда разпоредбите на нормативните актове да се прилагат според точния им смисъл, а ако са неясни, да се тълкуват в смисъла, който най-много отговаря на други разпоредби, на целта на тълкувания акт и на основните начала на правото.

За неуредените от закона случаи се прилагат разпоредбите, които се отнасят до подобни случаи, ако това отговаря на целта на правния акт, а ако такива разпоредби липсват, обществените отношения се уреждат съобразно основните начала на правото².

Съществуват няколко дискусии по темата. Една от тях е свързана с изясняване кой е обектът на тълкуването- всички разпоредби на нормативните актове при правоприлагането или само неясните, които провокират и противоречива практика. Друга е по повод определяне на мястото на съдебната практика в системата на източниците на правото на съдебната практика и във връзка с тълкуването на правото. Тълкувателните решения на общото събрание на колегиите на Върховния касационен съд и на Върховния административен съд, постановявани при противоречива или неправилна практика по тълкуването и прилагането на закона, както и тълкувателните постановления на общото събрание на съдиите от съответните колегии на двете съдилища, приемани съвместно при противоречива или неправилна съдебна практика между Върховния касационен съд и Върховния административен съд, имат особено място³. Те съгласно изричната норма на чл. 130, ал.2 на Закона за съдебната власт, са задължителни за органите на съдебната и изпълнителната власт, за органите на местното самоуправление, както и за всички органи, които издават административни

² Вж. чл. 46-51 от Закона за нормативните актове. За теорията на тълкуването вж. Ташев, Р. Теория на тълкуването, София, 2001.

³ Вж. чл. 124-131 от Закона за съдебната власт.

актове. Поставя се обаче въпросът доколко това ги превръща във всеобщо задължителни⁴.

На фона на тези най- общи разсъждения в кръжока по римско право, а и неформално със студенти и вече завършили колеги често сме обсъждали темите за римската юриспруденция, нейните тълкувателни методи и приемствеността на тълкувателната ѝ практика в наши дни. Още повече, че проблемът за задължителното тълкуване на правото в наши дни се поставя не само във връзка с националната, но и с европейската съдебна практика. В тази насока и изясняването на някои моменти от римскоправната уредба би могло да провокира определени паралели или най- малкото- проследяване на еволюцията на романистичната традиция в областта на източниците и тълкуването на правото⁵.

На първо място бих искала да акцентирам на едно съществено разграничение. *Jurisprudentia* на латински означава наука за правото, а *iurisprudentes* се наричат онези юристи, които са бележити познавачи на правото и се различават от своите колеги, ангажирани с рутинната правна дейност. Само те имат особена привилегия да дават тълкувания на правото под формата на отговори- *responsa*, които имат различна правна сила в различните епохи. Значението на тези отговори за съдебната практика е различно в републиканския и имперския период, но повечето автори приемат *arriori* задължителната сила на тълкувателната дейност на римските юристи. Това е становище, отстоявано като *communis opinio* в учебниците, правните енциклопедии и някои от най- значимите романистични съчинения, посветени на общотеоретични въпроси или на развитието на римската юриспруденция.

⁴ Не бих искала да навлизам в дискусиата по този въпрос, макар и да е нужно да се маркират двете групи становища. От една страна се поддържа, че тълкувателните актове на ВКС и ВАС, макар и формулирани общо и абстрактно, са задължителни само за органите на съдебната и изпълнителната власт, не установяват нови правни правила, не се приемат по реда, предвиден за приемане на нормативните актове, нито подлежат на обнародване като предпоставка за влизането им в сила, както нормативните актове. Те не създават право, а са насочени към прилагането на създаденото право. Другата концепция е свързана с по- прагматична аргументация, подчертавайки, че след като при правоприлагането имаме постановено задължително тълкуване, то реално има и нормативна сила. Прави се разграничение между разпоредбите и правните норми, като при различно или противоречиво тълкуване на разпоредбите именно чрез задължителното тълкуване се преодолява неяснотата и извежда еднозначното прилагане на правната норма. Като източник на правото се приема само нормативен акт, който съдържа норми, прилагани еднозначно от всички.

⁵ Вж. REINOSO, F. *Iuris auctores. Reflexiones sobre la jurisprudencia romana y el jurista actual*. In: *Estudios de Derecho Romano en honor de Álvaro d'Ors*, Pamplona, 1987, p. 981- 1010.

Повечето съчинения, посветени на римската юриспруденция, започват често с определението на Целз за правото като изкуство за доброто и справедливото⁶ и акцентират на познанията и уменията на юристите, наричани *iurisprudentes*. Такава идея влагат и компилаторите на Дигестите в подбора на следващите фрагменти в началния титул на книга I, озаглавен „*De iustitia et de iure*“. Така според Улпиан юриспруденцията е познание за божествените и човешките дела, наука за справедливото и несправедливото⁷. С оглед конкретната ситуация в началото на III в. той издига на пиедестал юристите като жреци на справедливостта⁸.

Самият термин, с който се назовават римските юристи- *iurisprudentes*, съдържа социалната оценка за мястото на „особено умели познавачи на правото“⁹. Наред с това те са наричани и *iurisconsultes* поради основната им дейност- да дават правни съвети (*consultationes*) и отговори по правни въпроси (*responsae*) на своите съграждани- дейност, считана за морален дълг на всички, които познават добре правото¹⁰.

Дигестите на Юстиниан се считат за съкровищница на римското право, запазено чрез становищата на юристите. При съставянето им императорът изрично постановява, че задача на комисията на Трибониан е да събере съчиненията със становищата на юристите с *ius respondendi* и да отстрани противоречията и повторенията в тях¹¹. Тя е реализирана относително бързо- само за 3 години, което предполага не само перфектна организация и участие на многобройни сътрудници, но и съществуването на значителна

⁶ D.1.1.1.pr. (Ulpianus libro I institutionum) ... quod eleganter Celsus definit ius est ars boni et aequi.

⁷ D.1.1.10.2. (Ulpianus libro I regularum) Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

⁸ D.1.1.1.1. (Ulpianus libro I institutionum). Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profitemur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes.

⁹ За етимологията и смисъла на термина „*iurisprudentes*“, респ. „*iurisprudentia*“ вж. WIEACKER, F. Juristen und Jurisprudenz im Prinzipat. In: ZSS RA, 94 (1977), p. 319- 358; PIERI, G. , Ius et iurisprudentia, In : Archives de Philosophie du Droit, 30 (1985), p. 53–60 ; CIFERRI, L.V., Cicero's conception of iurisprudentia, In : RIDA 38 (1991), p. 103- 119.

¹⁰ За дейността на юристите вж. CANNATA, C. A. Histoire de la jurisprudence européenne. v. I, La jurisprudence romaine, Torino, 1989; SCARANO USSANI, V. 'L'ars' dei giuristi : considerazioni sullo statuto epistemologico della giurisprudenza romana, Torino, 1977 ; BRETONI, M. Giuristi e profani a Roma fra repubblica e principato. In : Diritto e potere nella storia europea. Atti in onore di Bruno Paradisi. Quarto congresso internazionale della Società Italiana di Storia del diritto, Firenze, 1982, p. 73- 92.

¹¹ Вж. CONSTITUTIO DEO AUCTORE DE CONCEPTIONE DIGESTORUM, 4

по обем предварителна работа по компилиране и обработване на съчиненията на класическите юристи, които са имали това право.

Общото становище в романистиката е, че към началото на IV в. сл. Хр. развитието на практиката всеки император по време на своето управление да предоставя като привилегия *ius respondendi* на приближени до своята власт юристи е довело до натрупване на огромен брой правни съчинения. Предполага се, че са се вземали предвид не само съчиненията, озаглавени *Responsa*, но и коментарите по цивилно и преторско право, по отделни правни въпроси, както и дидактични и други съчинения (*Questiones, Definitiones, Regulae, Disputationes, Sententiae* и т.под.)¹². Император Константин поставя въпросът за внасяне на порядък в многобройните становища на юристите с това право и ограничаването на задължителното юриспруденциално тълкуване само до съчиненията на Папиниан, като забранява коментарите на Паул и Улпиан, а по-късно придава задължителна сила само на *Sententiae* на Паул, които съдържат само *ius receptum* и не се позовават на *ius controversium*¹³. Един век по-късно, през 426 г., с *Lex Allegatoria*¹⁴ се прави нов опит за

¹² По този повод в *CONSTITUTIO DEO AUCTORE DE CONCEPTIONE DIGESTORUM*, 5. се подчертава, че древното право, натрупано и объркано в продължение на 1500 години, да бъде разчистено и подредено... *sed his quinquaginta libris totum ius antiquum, per millesimum et quadringentesimum paene annum confusum et a nobis purgatum, quasi quodam muro uallatum nihil extra se habeat: omnibus auctoribus iuris aequa dignitate pollentibus et nemini quadam praerogativa seruanda, quia non omnes in omnia, sed certi per certa uel meliores uel deteriores inueniuntur.* Юстиниан поставя на преден план принципа на приоритета на становищата на Папиниан и разрешаването на противоречията по модела на *Lex Allegatoria*. Вж. *PARICIO, J., Sulla c.d. Legge delle citazioni, In: Labeo, 47 (2001), p.301-307.*

¹³ Вж. *CUQ, E., Manuel des institutions juridiques des Romains, Paris, p. 53-54.* Срв. *CTh. 1.4.1 (Imp. Constantinus a. ad Maximum praefectum Urbi) Perpetuas prudentium contentiones eruere cupientes Ulpiani ac Pauli in Papinianum notas, qui, dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere eum, quam depravare maluerunt, aboleri praecipimus. Dat. III k. oct. Crispo et Constantino cons. (28.IX. 321/4 [321]); CTh.1.4.2 (Idem a. ad Maximum praefectum praetorio) Universa, quae scriptura pauli continentur, recepta auctoritate firmanda sunt et omni veneratione celebranda. Ideoque sententiarum libros plenissima luce et perfectissima elocutione et iustissima iuris ratione succinctos in iudiciis prolatos valere minime dubitatur. Dat. v k. oct. treviris Constantio et Maximo cons. (27.IX.327).*

¹⁴ Вж. подробното изследване на *FERNANDEZ CANO, A.C. La llamada "Ley de Citas" en su contexto historico, Madrid, 2000.* Срв. *CTh.1.4.3 (Impp. Theodosius et Valentinianus aa. ad senatum urbis Romae) Post alia: Papiniani, Pauli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus ita, ut Gaium quae Paulum, Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas, lectionesque ex omni eius opere recitentur. Eorum quoque scientiam, quorum tractatus atque sententias praedicti omnes suis operibus miscuerunt, ratam esse censemus, ut Scaevolae, Sabini, Iuliani atque Marcelli, omniumque, quos illi celebrarunt, si tamen eorum libri, propter antiquitatis incertum, codicum collatione firmentur. Ubi autem diversae sententiae proferuntur, potior numerus vincat auctorum, vel, si numerus aequalis sit, eius partis praecedat auctoritas, in qua excellentis ingenii vir Papinianus emineat, qui, ut singulos vincit, ita cedit duobus. Notas etiam Pauli atque Ulpiani in Papiniani corpus factas, sicut dudum statutum est, praecipimus infirmari. Ubi autem pares eorum sententiae recitantur, quorum par*

императивно уреждане на проблема с императорска конституция, като задължителни за правоприлагането остават само становищата на Гай, Паул, Папиниан, Улпиан и Модестин. Те следва да се познават и обобщят, както и да се прилагат като допълнение към императорските конституции и обобщение на *ius vetus*. Това е задачата, поставена от император Теодосий II през 429 г. за създаване на кодификация от две части- конституции и становища на юристите с *ius respondendi*.¹⁵, но по различни причини е съставен само *Codex Theodosianus*. Първоначалната му идея за съставянето на *tractatus et responsa prudentium* е осъществена едва от император Юстиниан¹⁶.

В учебните курсове и речниците *ius respondendi* се определя като оправомощаване с изричен акт на императора на определени юристи да дават становища по правни въпроси, задължителни при правоприлагането¹⁷. Съответно се прави разграничаване на становищата на юристите, „отличени” с това право от тези на другите юристи. *Respondere* е една от основните дейности, осъществявани първоначално от понтифиците, а по-късно от светските юристи. По времето на Републиката тя най-общо се счита за консултиране по правни казуси. Стремейки се към по-голяма точност, някои автори я определят като свързана с даването на тълкувателно становище под формата на отговор по правен въпрос с цел да послужи по висящо дело¹⁸.

Но правните последици от *responsae prudentium* не са едни и същи по времето на Републиката и на Империята, поради което не може да се изгради и единно определение за *ius respondendi*. Основният момент на дискусиата е доколко тези становища са обвързващи за съдиите по консултирания казус и доколко те могат да се основат на собственото си усмотрение. По този въпрос източниците съдържат доста противоречива информация. Често се прави пренасяне на задължителната сила на

*censetur auctoritas, quod sequi debeat, eligat moderatio iudicantis. Pauli quoque sententias semper valere praecipimus etc.*Dat. VIII. id. nov. Ravenna, dd. nn. Theodosius XII. et Valentinianus ii. aa. coss.(8.XI.426).

¹⁵ За законодателната програма на Теодосий II вж. CTh.1.1.5. Срв. и AMARELLI, F. "Codex Theodosianus" e 'scientia iuris'. Ruolo e compiti del giurista nella tarda antichità, In: *Revista Internacional de Derecho Romano* vol. 4 (2010), p. 1-16;

¹⁶ Вж. DELMAIRE, R. *Du Code Théodosien au Code Justinien. L'adaptation de lois anciennes à des situations nouvelles*, In: *Société, économie, administration dans le Code Théodosien*, Lille, 2012, p. 165-182

¹⁷ Вж. най-общо у BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, p. 681 s.. В другите енциклопедии и речници и това общо становище се повтаря, без да се навлиза в подробности, към които се препраща с позоваване на съответните автори и съчинения.

¹⁸ Вж. напр. CUQ, E. *Prudentum responsae*, In : *Daremborg- Saglio, Dictionnaire des Antiquités*, t. IV, v.2, p.740s. Срв. *ibid.* t. III, p. 717 ss. съответно рубриката „*iurisconsulti*”.

responsa prudentes от следкласическия период към предходната епоха, макар че е много трудно да се определи моментът, в който се осъществява тази радикална промяна на правната задължителност.

Това от своя страна води до необходимостта на по-задълбочен анализ на изворовия материал и паралелно с това и на другите сведения относно развитието на тълкувателната дейност на римската юриспруденция, съответно и на изясняване на същината на особената привилегия, наричана *ius respondendi*, и на произтичащите от предоставянето ѝ правни последици. Те могат да бъдат изследвани доколко представляват естествено развитие на една съществуваща практика, дали са създадени целенасочено или ефектът им е спонтанен, а премирането само на определени юристи с привилегията да има други цели и пр.

Независимо че по темата има значителна литература¹⁹, все още се счита, че има много неясни моменти, свързани както с началото, така и в развитието на тази практика, превърнала становищата на римските юристи в източник на правото. Детайлите са много, разнородни и не случайно проблемът се определя като пъзел, който трудно може да бъде подреден, за да се представи ясна картина на дейността на римските юристи в началото на Принципата²⁰.

¹⁹ Обикновено се цитират становищата от учебните курсове на Karlowa, O. *Römische Rechtsgeschichte*. T. I, Leipzig, 1885 p. 659 ss; Mommsen, T. *Römische Staatsrecht*, v.2, Leipzig, 1887, p. 912 s. Вж. библиографията у SCHULZ, F. *History of Roman Legal Science*, Oxford 1946, p. 271, n.2, както и у DE MARTINO, F. *Storia della costituzione romana*, v.4, Napoli, 1962, p. 434, n.13; GUARINO, A. *Storia di diritto romano*, Napoli, 1963, p. 355. Основните съчинения по проблема са от 30-те години на XX век насетне: DE VISSCHER, F. Le “*ius publice respondendi*”, In: RHDfE 15 (1936), p. 615-650; SIBER, H. Der Ausgangspunkt des “*ius respondendi*”, In: ZRG 61 (1941), p. 397-402; F. SCHULZ, *History*, cit., p. 112-118; Bauman, op.cit; PARICIO, J. El *ius publice respondendi ex auctoritate principis*, in J. PARICIO (ed.), *Poder político y derecho en la Roma Clásica*, Madrid 1996, p. 85-105 KUNKEL, W. Das Wesen des *ius respondendi*, In: ZRG 66 (1948), p. 423-457; GUARINO, A. Il “*ius publice respondendi*”, In: RIDA 1.2 (1949); MAGDELAIN, A. *Ius respondendi*, In: RHDfE 29 (1950), p. 1-22; DAUBE, D. Hadrian’s rescript to some ex-*praetors*, In: ZRG 67 (1950), p. 511-518; SCHÖNBAUER, E. Die Entwicklung des “*ius publice respondendi*”, In: IURA 1 (1950), p. 288; SCHÖNBAUER, E. Zur Entwicklung des “*ius publice respondendi*”, In: IURA 4 (1953), p. 224-227; ROVERA, G. Ancora sul “*ius respondendi*”, In: SDHI 28 (1962), p. 342-360; VON LÜBTOW, U. *Miscellanea*, In: *Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz*, v. II, Napoli, 1953, p. 377-378; HORVAT, M. Note intorno allo “*ius respondendi*”, In: *Syntelesia Vincenzo Arangio-Ruiz*, v. 2, Napoli, 1964, p. 710-716; KUNKEL, W. *Die Römischen Juristen: Herkunft und soziale Stellung*, (reprint of 2nd edition 1967) Köln 2001, p. 272-299; WIEACKER, F., *Augustus und die Juristen seiner Zeit*, In: TR 37 (1969), p. 331-349; BRETONE, M. *Techniche e ideologie dei giuristi romani*, (2e ed.), Napoli 1982, p. 241-254; WIEACKER, F. *Respondere ex auctoritate principis*, In: *Satura Roberto Feenstra oblata*, Fribourg, 1985, p. 71-94; CANCELLI, F. Il presunto “*ius respondendi*” istituito da Augusto, In: BIDR 90 (1987), p. 543-568; FÖGEN, M. T. *Römische Rechtsgeschichten*, Göttingen 2002, p. 199-206.

²⁰ Вж. TUORI, op. cit., p. 74.

Проблемът за становищата на юристите като източник на правото в Древния Рим само привидно изглежда напълно ясен. Така във всички учебни курсове и съчинения, посветени на източниците на римското право, наред със законите, плебисцитите, едиктите на магистратите и императорските конституции се разглеждат и становищата на римските юристи, а в по-общ план – тяхната дейност в различните исторически периоди от съществуването на римската държава. Анализът започва с изясняване на класическата триада *cavere, agere, respondere*, с която се описва тази дейност, като акцентът е върху специалното право на *iurisprudentes* да дават задължителни за съдиите становища²¹. В контекста на съставянето на официалните кодификации и новото следкласическо разделение на източниците на правото на *iura* и *leges* императорите постановяват, че становищата само на определени юристи имат нормативна сила. Така романистичните изследвания се насочват към особеното право, наречено *ius respondendi*, и предоставяно от епохата на император Октавиан Август насетне на определени юристи, чиито становища по-късно се превръщат в *iura*. Това се приема като *communis opinio*, макар и в някои специализирани съчинения да се подчертава, че относно *ius respondendi* има много неясноти, най-вече за същността и развитието на тази практика от Принципата насетне²².

2. Respondere като дейност на римските юристи

Практиката да се дават задължителни тълкувания на правото датира още от архаичната епоха. Тя е свързана с дейността на жреците-понтифици, в чиито правомощия се включва не само обслужването на култа към Юпитер, а най-вече тълкуването на *ius* и *fas* и прилагането на правото, което към този момент няма публично известна писмена форма²³. В жреческата колегия участват само представители на аристократичната върхушка в Древния Рим, като всякакво познаване и тълкуване, респ. и знание за правото е недостъпно както за плебеите, така и за

²¹ Вж. KRUEGER, P. *Histoire des sources en Droit Romain*. Paris, 1894, p. 147-153 ; АНДРЕЕВ, М. *Римско частно право*, София, 1975, с.66 и сл. и цитираната там по-стара литература, ДОЖДЕВ, В. *Римское частное право*, Москва 2003, с. 99 и сл.; PICHONNAZ, P. *Les fondements romains du droit privé*, Genève-Zurich, 2008, p.24 ss., 62 ss. и цитираните там по-нови учебници.

²² Вж. TUORI, K. *Ancient Roman Lawyers and Modern Legal Ideals: Studies on the impact of contemporary concerns in the interpretation of ancient Roman legal history*, Frankfurt am Main, 2007, p. 73 ss.

²³ За колегията на понтифиците и значението на т. нар. понтификална юриспруденция вж. VALLOCCHIA, F. *Collegi sacerdotali ed assemblee popolari nella Repubblica romana*, Torino, 2008 ; VAN HAEPEREN, F. *Le College Pontifical, 3eme S.A. C.-4eme S.P. C.: Contribution a L'etude De La Religion Publique Romaine*, Bruxelles-Roma, 2002.

патрициите чак до публикуването на Закона на Дванадесетте таблици през 450 г. пр. Хр. , а сакралният монопол върху исковите формули и воденето на делата по частни спорове се запазва до III в. пр. Хр.²⁴.

От архаичния период се запазва практиката по *respondere*. Използваната глаголна форма и нейната субстантивизирана употреба (*responsa*) буквално означава „отговарям”, но в случая става въпрос за особени отговори, давани от определени лица. Изясняването на въпроса е свързано с възникването на светската юриспруденция и на обособяването на една прослойка от лица, които имат задълбочени правни знания, ползват се с висок обществен престиж и са посветили значителна част от своето време в оказване на специфична правна помощ на своите съграждани- консултирането им по правни казуси под формата на отговори на поставени от тях въпроси. Безспорни са сведенията за аристократичния произход на т. нар. *iurisconsultes*, наричани също *iurisprudentes* във връзка с особеното уважение, отдавано на техните задълбочени познания по право и обществената им значимост. За тях Цицерон споменава, че домът им е като храм, отворен по всяко време за всеки, който има нужда от правен съвет²⁵. Римските юрисконсулти по времето на Републиката не са професионалисти, които съставят документи и формули, нито само оратори, които защитават интересите на клиентите си в съда и изнасят блестящи речи, нито само учени, които преподават правото в свои затворени школи и създават сложни догматични трактати. Някои от тях поемат правната защита по особено интересни или важни дела, но основната им дейност е извън Форума и съдебната практика²⁶. Те като частни лица предоставят ясни, кратки и прости правила по тълкуване на правото- независимо дали има спор, неяснота или вече се води дело. Отговорите на поставените правни въпроси се явяват и особена форма на преподаване на правото, защото около всеки от значимите юрисконсулти се създава кръг от сътрудници и слушатели и те усвояват по този прагматичен начин правните знания.

²⁴ За край на понтификалното доминиране в правотворчеството и правоприлагането се приема публикуването на *legis actiones* от Гней Флавий, писар (*scriba pontificius*) на консула Апий Клавдий Цек и вероятно не без мълчаливото съгласие на последния. Вж. най- общо по въпроса Liv., IX., 46, 5.; D. 1, 2, 2, 7. Срв. MAGDELAIN, A. *De la Royauté et du Droit de Romulus à Sabinus*, Rome, 1995.

²⁵ Срв. Cic., *De orat.*, 1.200.; HARRIES, J. *Cicero and the Jurists. From Citizens' Law to the Lawful State*. London, 2006.

²⁶ BRENONE, M. *Cicerone tra diritto e oratoria : saggi su retorica e giurisprudenza nella tarda repubblica*. In: *Poder politico y derecho en la roma clasica*, Madrid, 1996, p. 55- 68.

По-късно те поемат инициативата и да записват вече дадените консултации, като по този начин се създават и съчиненията, наречени *Responsa*, които имат значимо място в римската правна литература. Именно те дават представа за реалното прилагане на правото в Рим, за съществуващите проблеми, спорове, теоретични дискусии и пр.²⁷

От автентичните извори за общественно-политическия живот в Древния Рим се изгражда един малко идиличен образ на юриста предимно във връзка с предоставяните от него консултации - както на форума по повод най-разнообразни житейски казуси, така и в дома му по всяко време. Едва ли обаче такава картина е била реалност и най-влиятелните и знаещи юристи целодневно са се занимавали с проблемите на всеки, който има правен проблем. Едва ли и достъпът до тях е бил така лесен, а становищата са се давали веднага и без каквито и да са проучвания на казуса, действащото право, практиката и пр. По-важното е, че практиката на *respondere* е била широко развита и е имала реално място в правоприлагането²⁸.

Приема се, че към края на Републиката вече се дават и писмени отговори-становища по тълкуване на правото - по искане на заинтересуваните лица, които поставят въпроса. Именно за тях споменава Помпоний в своя *Enchiridium*²⁹, фрагменти от който са включени в Дигестите:

²⁷ Вж. подробно за развитието на римската юриспруденция **VACCA L.** *La giurisprudenza nel sistema delle fonti di diritto romano: Corso do lezioni*, Torino, 1989. • **CASADO CANDELAS (MARIA JESUS)**, *PRIMAE LUCES. UNA INTRODUCCION AL ESTUDIO DEL ORIGEN DE LA JURISPRUDENCIA ROMANA*. VALLADOLID, UNIV. VALLADOLID, 1994,

²⁸ • **BASSANELLI SOMMARIVA (GISELLA)**, *INTERPRETATIO NELL'ESPERIENZA GIURIDICA ROMANA* ANN. UNIV. FERRARA, XXIII, 2009, PP. 249-274, • **SCHIAVONE (ALDO)**, *PUBLIO MUCIO E LA NASCITA DELLA LETTERATURA GIURIDICA ROMANA ROMA TRA OLIGARCHIA E DEMOCRAZIA. CLASSI SOCIALI E FORMAZIONE DEL DIRITTO IN EPOCA MEDIO-REPUBBLICANA. ATTI DEL CONVEGNO COPANELLO 28- 31 MAGGIO 1986, NAPOLI, ED. SCIENT. ITALIANE*, 1988, PP. 139- 160.

²⁹ Преводът на този термин, който е с гръцки произход, би могъл да бъде „наръчник“, „учебно пособие“, „помагало“. В случая е за предпочитане да остане в латинизирания му вариант, така както в романистиката не е прието и да се превеждат названията на някои други съчинения на юристите (Институции, Регули, Дефиниции и пр.).

D.1.2.2. 49. (Pomponius libro singulari Enchiridii) Et, ut obiter sciamus, ante tempora augusti publice respondendi ius non a principibus dabatur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant: neque responsa utique signata dabant, sed plerumque iudicibus ipsi scribebant, aut testabantur qui illos consulebant.

Дигести,1.2.2.49. (Помпоний в единствената книга на Енхиридиума) Междувременно трябва да уточним, че до времето на Август правото да дават публични отговори не се е предоставяло от принципсите, но тези (юристи), които внушавали доверие със своите знания, давали отговори на лицата, търсещи съвет. И те не давали скрепени с печат отговори, а сами пишели писма на съдиите или издавали свидетелство на този, който искал съвет.

Този фрагмент е твърде оспорван в романистиката относно автентичността му. Основното съмнение следва от споменаването, че „до времето на Август правото да дават публични отговори не се е предоставяло от принципсите”, тъй като Август е първият принципс и той създава *ius publice respondendi*³⁰. Има обаче и разумно обяснение на тази неточност в текста. От една страна епохата на Помпоний (II в. сл. Хр.) е твърде отдалечена във времето от републиканския период, а авторът има предвид съвременното състояние на нещата. Смесово той акцентира на нововъведението на Август, а също и на последващото разрешение по въпроса, включено в рескрипт на император Хадриан, по което време живее и твори самият Помпоний. Възможна е интервенция и на юстиниановите компилатори при обработката на класическия текст. В тази връзка ми се струва, че няма особено значение аргументът, че преди Август терминът „*princeps*” е имал употреба не само за определяне на първия в списъка на сенаторите, но и за всяко видно и значимо политическо лице³¹.

Ако приемем, че информацията в цитирания фрагмент (въпреки това несъответствие) е автентична, то за републиканските *iurisprudentes* се очертават две насоки на даване на писмени *responsa*: като удостоверено становище, предоставено на страната, поискала тълкуването и направо като писмо до съдията.

³⁰ За интерполациите в текста на Помпоний вж. обобщението у TUORI , op.cit., p. 75 ss.

³¹ Възможните обяснения на несъответствието вж. у Парицио

Втората възможност поставя въпрос - дали това писмо се изпраща по искане на заинтересованата страна или пък самите съдии, бидейки частни лица без специално правно образование, търсят тълкуване по висящото дело от видните юристи. Струва ми се, че и двете хипотези са били възможни, макар че някои автори твърдят, че подобна практика е немислима по времето на Републиката. Те приемат, че значението на *responsa* за правораздаването се появява едва по времето на Принципата *ius publice respondendi ex auctoritate principis* и дори по-късно - в началото на II в., както Гай го определя във връзка с разрешаването на *controversum*.

В източниците няма особени основания за разграничаването на *consultationes* и *responsa*. Самите римски юристи не са правели категорична диференциация. В романистиката съществуват виждания, че при *responsa* е обвързана с конкретно дело или поставен за разрешаване въпрос, докато *consultationes* са в по-абстрактен и общ вид и не непременно свързани с поставен пред съда правен спор. Така *responsa* се оформят в едноименни съчинения, докато всички други консултации и разсъждения по правни въпроси се включват както в коментари по цивилното или преторското право, така и в съчинения, наречени *Opiniones*, *Questiones*, *Regulae*, *Consultationes* и пр. Но тъй като се споменава за писмени отговори, някои от тях вероятно са били включвани в съчиненията, наречени *Epistula*. Това разграничаване обаче е чисто доктринерно и не отразява факта, че в Късната Република все още няма интензивно създаване на правни съчинения, съответно писменото начало е свързано основно с правоприлагането, а не с развитието на правната наука.

Според сведенията на Помпоний за развитието на римската юриспруденция, запазени в Дигестите (D.1.2.2.48-50), тя е въведена от Октавиан Август. Приема се, че това е една изрична информация по въпроса, но както вече споменах, цялостният прочит на § 48-50 у Помпоний е обект на оживена полемика. Самото право, наречено *ius publice respondendi*, се определя като привилегия (*beneficium*), но съдържанието и последиците от предоставянето му също са доста неясни. Сведенията са толкова оскъдни и историята на римската юриспруденция в този аспект крие толкова неизвестни моменти, че някои автори дори се съмняват в реално съществуване на това право, особено след епохата на Август и Тиберий.

От друга страна значението на *ius publice respondendi* е изцяло във връзка с противоречивото тълкуване (т. нар. *controversum*) на съществуващото позитивно право, включено в закони, плебисцити, сенатусконсулти, едикти, а от Принципата насетне - и в императорски конституции, но също и при липсата на правна уредба т.е. на празнина

в правото. Странно е, че споменаването му в източниците на римското право е изключително лаконично, ако се има предвид значението, което му се отдава. Няма и категорични сведения извън трите параграфа от съчинението на Помпоний, в които да се споменават имената на удостоените с това право юристи. В закона за цитиранията пък се споменават само петима юристи- Гай, Паул, Папиниан, Улпиан и Модестин, но отново не е категорично определено, че те са били титуляри на *ius publice respondendi*.

Следователно има много основания за съмнение доколко тълкувателните становища на римската юриспруденция имат значение на източник на правото. Наред с това обаче в стремежа си към унификация на правото императорите Теодосий II и Юстиниан I запазват наред с императорските конституции (наричани *leges*) и становищата на юристите като втори източник на правото в имперската епоха (*iura*). Дигестите, впечатляващи със своя обем, са явно доказателство за тази концепция на римския законодател. И пак Дигестите едва ли са се прилагали реално, след като дори забраната на император Юстиниан да се създават бревиарии, парафрази и паратитли на неговата кодификация не се е спазила и много скоро практиката се е ориентирала към сборници с частен (дори апокрифен) характер, удобни за ползване и съдържащи основните норми от конституциите и от юриспруденцията.

Така цялата история с възникването на това право и неговото развитие изглежда твърде енигматична. Към момента са анализирани подробно малкото сведения за *ius respondendi*, определяно също и като *ius respondendi ex auctoritate principis* според *Enchiridium*'a на Помпоний. Те се обвързват и с фрагментите от Дефинициите на Папиниан (D.1.1.7.), Институциите на Гай (IGai 1.7.) и на Юстиниан (IJ 1.2. 8.). Но въвеждането на това право не винаги се разглежда на фона на другите, макар и косвени сведения в неюридическите извори и в контекста на епохата, в която твърде значително се променя отношението към юристите и привличането им в публичната власт. В тази връзка идеите и новата интерпретация се съдържат в изследванията на RICHARD BAUMAN³², JAVIER PARICIO³³ и FRANCESCO AMARELLI³⁴, които поставят на

³² BAUMAN, R. A. *Lawyers and Politics in the Early Roman Empire: A Study of Relations Between the Roman Jurists and the Emperors from Augustus to Hadrian*, München, 1989.

³³ PARICIO, J. "Iura condere", In : *Atti del Convegno internazionale di Copanello 1998*; id., "Ius controversum" e "auctoritas principis". *Giuristi, principe e diritto nel primo Principato*, Napoli, 2003, p. 67 ss.; id., "El „ius publice respondendi ex auctoritate Principis", In : *Poder político y derecho en la Roma clásica*, Madrid, 1996, p. 83 ss.; id., "Genesis histórica concreta del 'ius publice respondendi': dos interpretaciones alternativas", In: *Dogmengeschichte und historische Individualität der römischen Juristen*, Trento, 2012, p. 229-249; id., "Observaciones sobre los primeros juristas con 'ius publice respondendi ex auctoritate principis", In: *Studi in onore Luigi Labruna*, Napoli, 2007, p. 4007 - 4018; id., "Los Juristas y el Poder Político en la Antigua

преден план конкретната политическа ситуация след гражданските войни, началото на управлението на Октавиан Август и стремежът му да изгради правните основи на своята еднолична власт и да проведе докрай значителните реформи, необходими за римската държава.

Самото право, наричано *ius publice respondendi*, изисква по- комплексно изследване в няколко насоки:

- развитието на публичното и частното право в този период и необходимостта от тълкуването му;
- развитието на съдебната система и професионализмът в правораздаването;
- значението на тълкувателните становища на юристите като частни лица за съдебната и административната практика;
- съотношението между тълкувателните становища на юристите с *ius respondendi* и тези, издавани под формата на рескрипти и подготвени в императорската канцелария, в която в много случаи участват същите юристи;
- развитието на една правна наука, обобщаваща практиката и устремена към рационализиране на старото цивилно право, възприемането на по- гъвкавите модели на средиземноморските правни системи и създаването на право, адекватно на нуждите на обществото³⁵.

В тази посока статията поради своя характер и обем може да съдържа само някои основни тези по темата и е основа за едно по- нататъшно по- подробно и задълбочено развиване.

Roma.Granada, 1999, id., *Il ius publice respondendi ex auctoritate Principis*, Pubblicazioni del Centro romanistico V. Arangio-Ruiz, Nápoles, 1997; id., *Valor de las opiniones jurisprudenciales en la Roma clásica*, Madrid – México, 2001, p. 115 ss.; *Poder, Juristas, Proceso. Cuestiones jurídico-políticas en la Roma clásica*, Marcial Pons, Madrid, 2012.

³⁴ AMARELLI, F., *Giuristi e principe da Augusto agli Antonini. Conflitti compromessi collaborazioni*, In: *Per lo studio del pensiero giuridico romano. Da Augusto agli Antonini*, Atti del Seminario di S. Marino, 12-14 gennaio 1995, a cura di D. Mantovani, Torino 1996, p. 183- 197; id., *Itinera ad principatum. Vicende del potere degli imperatori romani*, Napoli 2010; id., *Esercizio del potere e prassi della consultazione : l'esempio romano*, In: *Esercizio del potere e prassi della consultazione : atti dell'VIII Colloquio internazionale romanistico-canonistico (10-12 maggio 1990)*, Roma, 1991, p. 49-54.

³⁵ Вж. интерпретацията по някои от тези проблеми у SCHIAVONE, A., *La cristallizzazione del 'ius civile' da Quinto Mucio a Sabino*, In: *Nozione, formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne*, Melanges F.Gallo, v. I, Napoli, 1997, p. 253- 265; WATSON, A., *Law making in the Later Roman Republic*, Oxford, 1974.

3. Ius publice respondendi ex auctoritate principis

Сведенията в юридическите извори относно *ius respondendi*, както вече отбелязах, са доста оскъдни и противоречиви. Това е в основата на множеството разнородни теории за произхода, за същността и промените в това т. нар. право, като липсващите детайли се попълват от общи разсъждения относно състоянието на позитивното право в дадения исторически период. Не случайно ARANGIO-RUIZ счита, че някои от теориите са чиста фантазия, неоснована на източниците³⁶. Според една древна сентенция, приписвана на гърците, боговете могат всичко освен едно: да променят миналото. Историците, вкл. и тези, които изследват развитието на римското право, нямат такава божествена власт, но превъзхождат боговете с това, че могат да нагласят отминалите събития така, че да съответстват на дадени идеологически позиции или научни теории или дори само за да намерят обяснение на противоречиви факти. Това се случва и с *ius respondendi*³⁷.

Прието е, че сведенията за възникването на *ius publicum respondendi* отвеждат към управлението на император Октавиан Август и началото на Принципата. Основа за тези твърдения е онази част от *Enchiridium*'а на Помпоний, възпроизведена в книга I, титул II (*De origine iuris et omnium magistratum et successione prudentium*), фрагмент 2 на Дигестите :

D.1.2.2. (Pomponius libro singulari Enchiridii) 48. Et ita atei capitoni massurius sabinus successit, labeoni nerva, qui adhuc eas dissensiones auxerunt. Hic etiam nerva caesari familiarissimus fuit. massurius sabinus in equestri ordine fuit et publice primus respondit: posteaque hoc coepit beneficium dari, a tiberio caesare³⁸ hoc tamen illi concessum erat.

Дигести, 1.2.2. (Помпоний в единствената книга на Енхиридиума³⁹) 48. Атей Капитон е наследен от Масурий Сабин, а Лабеон - от Нерва, като тези последните увеличили разногласията (между школите⁴⁰ на Капитон и Лабеон). Нерва е бил близък приятел на императора. Масурий Сабин е принадлежал на съсловието на конниците и първи започнал да дава публично отговори по правни въпроси, по-

³⁶ Вж. Arangio-Ruiz, V., *Storia di diritto romano*, 1957, p.271, n.2.

³⁷ Paricio, *Genesis historica...*, cit., p.141

³⁸ В случая се има предвид не името на Гай Юлий Цезар, а използването на наименованието като едно от задължителните имена на римските императори.

късно това (право) започнало да се предоставя като привилегия, а на самия него то му било дадено от император Тиберий.

49. Et, ut obiter sciamus, ante tempora augusti publice respondendi ius non a principibus dabatur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant: neque responsa utique signata dabant, sed plerumque iudicibus ipsi scribebant, aut testabantur qui illos consulebant. primus divus augustus, ut maior iuris auctoritas haberetur, constituit, ut ex auctoritate eius responderent: et ex illo tempore peti hoc pro beneficio coepit. et ideo optimus princeps hadrianus, cum ab eo viri praetorii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis hoc non peti, sed praestari solere et ideo, si quis fiduciam sui haberet, delectari se populo ad respondendum se praepararet.

49. Междувременно трябва да уточним, че до времето на Август правото да дават публични отговори не се е предоставяло от принципсите, но тези (юристи), които внушавали доверие със своите знания, давали отговори на лицата, търсеци съвет. И те не давали скрепени с печат отговори, а сами пишели писма на съдиите или издавали свидетелство на този, който искал съвет. За първи път Божественият Август, за да повдигне авторитета на правото, установил, че те дават отговори на основание на неговата власт (авторитет), и от това време (юристите) започнали да считат това право като привилегия. И по тази причина най-добрият принципс Хадриан, когато мъже с преторско звание го молели да им позволи да дават (такива)

³⁹ Преводът на този термин, който е с гръцки произход, би могъл да бъде „наръчник”, „учебно пособие”, „помагало”. В случая е за предпочитане да остане в латинизирания му вариант, така както в романистиката не е прието и да се превеждат названията на някои други съчинения на юристите (Институции, Регули, Дефиниции и пр.)

⁴⁰ По въпроса за школите на Лабен и Капитон има множество изследвания . В предходния параграф Помпоний използва за тях термина „sectae”, което има значение на „принципи, които трябва да се следват, групировки на последователи на обща идея”. Цицерон го употребява в смисъл на философско направление или школа. През II в. Гай използва друг термин за школа в този смисъл- „scholae” (IGai 2.15; 2.37.) Единодушно е прието становището, че става въпрос не за институционализирани организации за преподаване или изучаване на правото, а за групи от привърженици на определени идеи и тенденции в тълкуването на правото. Вж. CANNATA , С. А. Lo splendido autunno delle due scuole, In: Pacte, convention, contrat. Melanges Bruno Schmidlin, Frankfurt am Main, 1998,p. 433- 462., WIEACKER, F. Juristen und Jurisprudenz im Prinzipat, In: ZSS RA 94 (1977), p. 319- 358; BEHREND, O. Le due giurisprudenze romane e le forme delle loro argomentazioni, In: INDEX 12 (1983- 1984), p. 189- 225.

отговори по правни въпроси, той им написал, че за това (право) обикновено не се моли, а то се предоставя, защото ако някой е уверен в себе си, то той намира удовлетворение да се подготви да дава отговори (по правни въпроси) на народа.

50. Ergo sabino concessum est a tiberio caesare, ut populo responderet: qui in equestri ordine iam grandis natu et fere annorum quinquaginta receptus est. huic nec amplae facultates fuerunt, sed plurimum a suis auditoribus sustentatus est.

50. Така Тиберий позволил на Сабин да дава отговори на народа, а самият Сабин, достигнал до възраст от 50 години, бил приет в съсловие на конниците. Той няма значително имущество, а се издържал предимно от своите ученици и слушатели.

Общоприето е мнението, че D.1.2.48-50 е т. нар. *sedes materiae* за възникването и началното развитие на тази привилегия. Фрагментите са доста непоследователни и твърде лаконични. От тях се правят няколко извода:

1. Преди Август *ius publice respondendi* се е осъществявало от всички юристи, които внушават доверие със своите знания, под две форми- писмени послания до съдиите по повод на висящо дело или писмени свидетелства на тези, които искат тълкуване на правен казус.
2. *Ius respondendi* се предоставя от императора, наричан *princeps*, на избрани юристи;
3. Август предоставя правото само на юристи от сенаторското съсловие, докато при Тиберий то е дадено на Масурий Сабин за първи път като на представител на конническото съсловие;
4. Август предоставя правото да се дават такива отговори, но скрепени с неговия авторитет и поради това и подпечатани с личния печат на съответния юрист- носител на правото.
5. Чрез *ius respondendi* се създават тълкувателни норми, задължителни за съдиите, респ. чрез *ius respondendi* се създава юриспруденциално право;

6. Responsa се дават публично на всеки, който отправи запитване до юристите.
7. Още по времето на Август правото има характер на *beneficium*, т.е на милост, специална привилегия, получена по молба на заинтересованото лице.
8. Хадриан променя характера на правото от привилегия в специално разрешение, предоставено по негово усмотрение на определени юристи, което не е препятствие всички други да дават *responsa*

Някои от тези твърдения имат основание в текста от Помпоний, други се извеждат по някаква логика, свързваща ги с по-късните становища на Гай, Папиниан и с текста в Институциите на Юстиниан. Със сигурност обаче никъде в текста не се споменава задължителна сила на създадените от юристите с това право *responsa* нито за съдиите по делото, за което се отнася съответното тълкуване, нито за всички други държавни органи, администрации и физически лица. Следователно по своя замисъл в епохата на Август *ius publice respondendi* съвсем няма за цел да създава тълкувателни норми и въобще да има някакъв обвързващ характер.

В тази връзка обаче полемиката се разгаря около изискването за подпечатване на отговорите на юристите, удостоени от императора с *ius publice respondendi*. Принципно подпечатването на писмени документи в Древния Рим има значение на полагане на подпис. В случая това може да бъде изискване, свързано с удостоверяване на авторството на съответното тълкувателно становище. Не е ясно обаче защо е било необходимо това. Ако се приеме, че такова становище има по-голяма правна сила, то това би довело до някакво обвързване на съдията или администратора, до който е отправено подпечатаното писмо, но за какво обвързване става дума, ако становището с печата е дадено на частното лице, поискало тълкуването. В източниците точно за епохата на Август и Тиберий нищо не се споменава по въпроса. Несъмнено по това време процедурата по решаване на частни спорове не допуска това. Дори уточнението, че правото се дава и упражнява *ex auctoritate principis* не дава отговор на поставените въпроси. Още по-малко информация може да се извлече от определянето му като привилегия (*beneficium*), тъй като не са ясни последиците за неговия титуляр от такова отличаване.

При липсата на сведения в източниците по въпроса се създават различни хипотези. От една страна се приема, че Помпоний не е познавал твърде добре ситуацията по време на управлението на Август и само е привел някои известни му имена на юристи и обща информация за реформата, предприета от императора, която обаче никъде другаде не е описана - нито от Светоний, нито в *Res gestae Divi Augusti*⁴¹. Някои автори твърдят, че стилът на Помпоний по принцип е твърде опростен и на това се дължат множеството повторения и несъответствия⁴². Според други обаче той е много акуратен, но с отпадането на части от неговото съчинение, излишни според компилаторите, се получава впечатлението за противоречия и грешки⁴³. Той по-скоро е имал предвид развитието на тълкувателната дейност на *iurisprudentes* към своята епоха, поставена във връзка с правораздаването за преодоляване на противоречива практика.

Към това може да се добави и манипулиране на текстовете от съставителите на Юстиниановата кодификация, които имат предвид състоянието на тази практика в началото на VI в. По-обстойни са критиките на SIBER, GUARINO и по-специално на SCHULZ, който счита, че има четири нива на манипулиране на текста, които вероятно са със следкласически произход⁴⁴. Той въобще отрича класическия характер на текста, като отрича и авторството на Помпоний и предполага апокрифен характер и заемки от други автори и съчинения⁴⁵.

На тази група становища се противопоставят твърденията, че лексикалните несъответствия не са толкова много и така значителни и те в голяма част се дължат на грешки при преписването, а не на съществена намеса на компилаторите⁴⁶. Твърди се също, че във II в., когато живее и твори Помпоний, практиката на *ius respondendi* вече е твърде различна от началния момент и авторът има предвид съвременната му ситуация.

⁴¹ Вж. по-подробно за него у STOLFI, E. *Studi sui Libri ad edictum di Pomponio*, v. I. *Trasmissione e fonti*, Napoli, 2002; v. II. *Contesti e pensiero*, Milano, 2002; NOERR, D. *Pomponio o "della intelligenza storica dei giuristi romani"*, In: *Rivista di diritto romano*, 2 (2002), p. 167-254.

⁴² Вж. WIEACKER, *Augustus*, cit., p. 337-340;

⁴³ Вж. BAUMAN, op. cit., p. 287-288.

⁴⁴ Срв. SIBER, op. cit., p. 399-401, GUARINO, op. cit., p. 404-409. SCHULZ, op. cit., p. 115-116.

⁴⁵ Вж. SCHULZ, op. cit., p. 116 s.

⁴⁶ Вж. обобщението у HORVAT, op. cit., p. 712 s.

За новото състояние на нещата свидетелства и текстът у неговия съвременник Гай ⁴⁷. Когато описва източниците на римското право (*Constant autem iura populi Romani*) той споменава наред със „законите, плебисцитите, сенатусконсултите, императорските конституции, едикти на тези, които имат право да ги издават” и отговори на знаещите правото (*responsis prudentium*)⁴⁸. Използван е по-общия термин, а не някакво специално право за даване на публични отговори. Но в §7 Гай уточнява какво съдържание влага в този термин и то е твърде различно от определянето на *responsa prudentium* по времето на Републиката⁴⁹:

IGai I.7. *Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. Quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis vicem optinet; si vero dissentiunt, iudici licet quam velit sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur.*

Гай, Институции, 1.7. Отговорите на знаещите правото са разрешения и мнения на тези, на които им е позволено да създават правото. Ако мненията на всички съвпадат, то това, което те постановяват, има сила на закон. Ако не съвпадат, то на съдията е позволено да приеме това, което счита за най-подходящо и това е постановено в рескрипт на Божествения Хадриан.

Така Гай обвързва *responsa prudentium* с правораздаването, като изрично подчертава три обстоятелства:

- само на определени юристи е позволено да изразяват становища, с които всъщност създават задължителни норми- *permissum est iura condere*;

⁴⁷ За някои противоречия в становищата на двамата юристи и съпоставянето на творчеството им срв. PUGSLEY, D. *Gains or Sextus Pomponius*, In: RIDA, 41 (1994), p. 353- 367 и STANOJEVIC, O. *Gaius and Pomponius. Notes on David Pugsley*, In: RIDA, 44 (1997), p. 333- 356.

⁴⁸ IGai I.2. *Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium.*

⁴⁹ • PALAZZOLO (NICOLA), *ANCORA SU IMPERATORI E GIURISTI DEL II SECOLO. IURA*, XXVI, 1975, PP. 126-135., Italien

- ако становищата на юристите са еднородни, то те имат сила на закон (*quod ita sentiunt, legis vicem optinet*) и са задължителни за съдиите;

- при разнородни становища съдиите се ръководят от своето свободно усмотрение.

При тълкуването на двата текста обаче се пропуска да се отбележи, че и у Помпоний, и у Гай се споменава за съществена реформа относно *responsa prudentium*, предприета от Хадриан. Така може да се предполага, че до този момент практиката е била противоречива и непоследователна и се е нуждаела от категоричната интервенция на императора.

Наред с това не се подчертава и един друг важен момент- обвързването на дейността на юристите по *respondere* от времето на Принципата изключително с правораздаването. По времето на Републиката обаче това е само една от целите, с които се търсят становищата на *iurisprudentes*⁵⁰. Тогава търсенето на консултации може да бъде не само по повод на висящо дело, но и с оглед на предприемане на правни или фактически действия и дори предотвратяване на спор.

Този текст на Гай е сериозно критикуван. От една страна се счита, че Гай няма предвид *ius respondendi*, а *responsa prudentium* въобще, при което да се формира *communis opinio* по даден правен проблем. По тази причина той говори за „*sententiae et opiniones*”, които идентифицира с *responsa*⁵¹. Наред с това някои автори акцентират на факта, че Гай и Помпоний са сабинианци, т.е. от школата на Капитон и неговите привърженици, които първи получават *ius respondendi* и са особено заинтересувани от запазването му като *privilegium*⁵². Но това е именно свързано със специалното оторизиране само на определени юристи да дават становища, които имат нормативна сила- определено изрично от Гай като „*permissum est iura condere*”. WIEACKER подчертава, че практиката на писмените становища съществува по времето на Помпоний и Гай, но не и в края на Републиката, което също насочва към недоверност на сведенията в D.1.2.2. или манипулиране на текста от компилаторите. CANCELLI от своя страна счита, че интерполациите са свързани с аргументиране на

⁵⁰ Вж. КОФАНОВ Л.Л., Роль *responsa* римских юристов в *disputatio forensis* в римской гражданской общине V-I вв. до н.э., в: ВДИ 4 (2014), с. 87-110. Срв. и становището на PROVERA, *op. cit.*, p. 349-350.

⁵¹ Вж. становищата на KRÜGER, *Geschichte der Quellen und Litteratur des Römischen Rechts* (2.Aufl.) München und Leipzig, 1912, p. 124; KUNKEL, *Wesen, cit.*, p. 442-443; VON LÜBTOW, *op. cit.*, p. 377, цитирани у TUORI, *op.cit.*, p. 76-77, както и на SCHULZ, *op. cit.*, p. 115.

⁵² Вж. WIEACKER, *Respondere, cit.*, p. 77-80. На това становище се противопоставя BAUMAN, *op. cit.*, p. 288, който се съмнява в принадлежността на Помпоний към сабинианците.

правилата на Lex Allegatoria, която е един от основните източници за третиране на становищата на юристите с ius respondendi - Гай, Паул, Папиниан, Улпиан и Модестин, като iura, но че всъщност автентичният текст на Гай не се отнася до никакви специални разрешения, а за принципната допустимост да се създава право чрез становищата на юристите⁵³.

Оспорването на автентичността на текста на Помпоний се основава и на анализа на текста от Институциите на Юстиниан, който очевидно отразява действащата към VI в. концепция за ius respondendi. Предполага се, че именно с оглед на нея са внесени интерполациите в § 48-50 на D.1.2.2.

В II 1.2. 3. responsa prudentium е включена в изброяването на източниците на писаното право (scriptum ius)⁵⁴. С малко отклонение (липсва уточнението за овластяването на магистратите да издават едикти- edictis eorum, qui ius edicendi habent), текстът е идентичен с този у Гай. В § 8 се открива своеобразно обединяване на сведенията от Помпоний и от Гай за определяне на термина „responsa prudentium“:

<p>II.1.2.8. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum erat iura condere. nam antiquitus institutum erat ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iurisconsulti appellabantur. quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant ut iudici recedere a responso eorum non liceret, ut est constitutum.</p>	<p>Институции на Юстиниан, 1.2.8. Отговорите на юристите- това са разсъждения и мнения на тези, на които им е позволено да създават правото. Защото в древните времена е било постановено едни (юристи) да могат публично да тълкуват правото, и на тях императорът им е дал право да дават отговори (по правни въпроси) и те се наричали юрисконсулти. А разсъжденията и мненията на всички тях имали такава сила, че на съдиите не било позволено да отстъпват от тези отговори, ако то е постановено (по спорния въпрос).</p>
--	---

⁵³ Вж. CANCELLI, op. cit., p. 545-549. Вж. и обобщението у TUORI, op.cit., p. 78.

⁵⁴ **II 1.2. 3.** Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos: τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοί, οἱ δὲ ἀγραφοί[id est : legum aliae scriptae aliae non scriptae]. Scriptum ius est lex, plebiscita, senatus consulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium

Прави впечатление, че тук най-общо се споменават «древните времена», а не конкретен исторически момент, още по-малко нововъведенията на Август и Хадриан. Но Институциите ясно и категорично определят, че :

- *ius respondendi* се състои в разсъждения и мнения (*sententiae et opiniones*);
- *ius respondendi* се дава от императора на определени юристи (а *Caesare ius respondendi datum est*)
- само тези юристи се наричат *iurisconsulti* (*qui iurisconsulti appellabantur*);
- това право не е свързано с авторитета на принцепса, а е назовавано само *ius respondendi*;
- това право е свързано с тълкуване на правото (*qui iura publice interpretarentur*);
- всички становища имат задължителна сила, определена като *auctoritas* (*omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant*)
- съдиите следва да се съобразяват с тези *sententiae et opiniones*, т.е. не могат да се отклоняват от тях при постановяване на решението (*recedere a responso eorum non liceret*).

Ius respondendi не се използва като термин във въводната конституция *DEO AUCTORE*, с която император Юстиниан нарежда съставянето на Дигестите само от определени съчинения на юристите. Той нарежда събирането и отделянето на относимите към римското право книги на „древните мъдреци“, на които свещените принцепси са предоставили власт да съставят и тълкуват законите (*Iubemus igitur uobis antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuerunt...*), като се отстранят всякакви противоречия и повторения и това бъде обединено в една книга. Класическите юристи са наречени „*uobis antiquorum prudentium*“, а правото да изразяват задължителни становища е дадено описателно (*conscribendarum interpretandarumque legum*) и с акцент на *auctoritas*, изрично предоставена им от принцепсите.

Императорът подчертава, че и други лица са писали отнасящи се до правото книги, но тъй като техните писания не се ползват с *auctoritas* нито по волята на принцепса, нито поради установената практика, то и не се дава позволение техните книги да се смесват с тези, които имат предоставената от принцепсите власт да съставят и тълкуват законите (*quia autem et alii libros ad ius pertinentes scripserunt,*

quorum scripturae a nullis auctoribus receptae nec usitatae sunt, neque nos eorum uolumina nostram inquietare dignamur sanctionem)⁵⁵.

В конституцията на Юстиниан не се споменава нито специално назовано право, нито пък то се определя като привилегия. Терминът “auctoritas” вече се тълкува в смисъл на специално овластяване, без да се счита то за производно от властта на императора (ex auctoritate principis, както го назовава Помпоний за епохата на Август). Трудно може да се определи какво се има предвид с представянето като втора алтернатива на т.нар. фактически авторитет на становищата на юристите, чиито съчинения е позволено да се включат в Дигестите. Изразът „quorum scripturae a nullis auctoribus receptae nec usitatae sunt“ няма друго потвърждение нито в същата, нито в другите конституции, в които се разисква въпросът за кодифицирането на iura. Може само да се предполага, че императорът акцентира не само на формалното предоставяне на тълкувателни правомощия на определени юристи, но и че те са реализирани и представляват вече утвърдена практика. Може би се има предвид и обстоятелството, че към началото на VI в. вече има сериозно редуциране на юристите, чиито становища са задължителни за съдиите- както от Константин, така и с Lex Allegatoria. Именно това е установената практика за позоваване на тях, а не на всички, които са получили auctoritas от който и да е император в продължение на целия период от началото на I в. насетне.

Като се направи съпоставка между тези текстове, наистина може да се открие база за манипулиране на първоначалните сведения у Помпоний. На същевременно там има значително отклонение от модела на ius respondendi, описан в Институциите на Юстиниан. У Помпоний е запазена историческата последователност и се споменават елементи, които не са характерни за следкласическата интерпретация. В тази връзка следва да се отбележи тезата на PALAZZOLO, че в Институциите на Гай не става въпрос за ius respondendi във вида, описан от Помпоний⁵⁶. От своя страна SCHULZ приема, че следкласическите юристи въобще не разбират смисъла на ius respondendi в

⁵⁵ CONSTITUTIO DEO AUCTORE DE CONCEPTIONE DIGESTORUM, 4 Iubemus igitur uobis antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praeberunt, libros ad ius Romanum pertinentes et legere et elimare, ut ex his omnis materia colligatur, nulla (secundum quod possibile est) neque similitudine neque discordia derelicta, sed ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat. quia autem et alii libros ad ius pertinentes scripserunt, quorum scripturae a nullis auctoribus receptae nec usitatae sunt, neque nos eorum uolumina nostram inquietare dignamur sanctionem.

⁵⁶ Вж. PALAZZOLO, N., Il princeps, i giuristi, l'editto. Mutamento istituzionale e strumenti di trasformazione del diritto privato da Augusto ad Adriano, in: Res publica e princeps, Napoli 1996, p. 321 s.

първоначалния му смисъл и го интерпретират като „право да се създава право” (*iura condere*)⁵⁷.

Въпросът за автентичността на сведенията у Помпоний е пряко свързан и с аргументацията на задължителната сила на *ius respondendi*, снабдени с *auctoritas principis*. Но понятието за *auctoritas* също еволюира във времето, така че към епохата на Юстиниан определянето на правната сила на становищата (*opiniones eam auctoritatem tenebant*) има съвсем различен смисъл. Той се доближава до определянето на становищата на юристите със специфична *auctoritas* у Папиниан в началото на III в. :

D. 1.1.7. pr. (Papinianus libro secundo definitionum) *Ius autem civile est, quod ex legibus, plebis scitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit.*

Дигести, 1.1.7,нач. (Папиниан книга II на Дефиниции) Цивилното право е това, което произтича от законите, преписките, сенатусконсултите, разпорежданията на принцепса, мненията на знаещите правото.

В този случай е необходима по-описателна интерпретация на израза „*auctoritate prudentium*”, като това дава основание някои автори да предполагат, че текстът е интерполиран. Но извън полемиката по въпроса би трябвало да се отбележи, че още от II в. принципите започват все по-често да употребяват термина „*auctoritas*” в смисъл на власт, различна от *imperium*'а, а не като личен авторитет, както се интерпретира израза „*ius respondendi ex auctoritate principis*” към времето на Август.

При тази твърде разнородна картина на текстовете, в които се споменава *ius respondendi*, би трябвало да се потърси опора в неюридическите извори, както и в някои други споменавания в юридическите извори. За съжаление, те също са оскъдни, от което се правят изводи в различни посоки:

- че това право не е било твърде разпространено
- че то е било пределно ясно, за да не се нуждае от коментари и тълкувания или
- че е имало негативна нагласа на обществото- естествена реакция към привилегии и привилегировани лица.

⁵⁷ Вж. SCHULZ, *op. cit.*, p. 114.

Така в романистиката се анализират три текста - на Авъл Гелий⁵⁸, на Улпиан⁵⁹ и на Плиний⁶⁰, както и един надпис, посветен на Салвий Юлиан⁶¹. В тях се споменават юристи- Лабеон, Нерва син, Яволен Приск, които дават публично отговори на правни въпроси. Използва се изразът «*publice respondere*» в различни времена и конструкции⁶². Поставя се въпрос обаче дали се има предвид републиканската практика, означавана по този начин и спомената у Помпоний, или отграничаването на публичните от частните консултации и изразяването на писмени становища.

Втората хипотеза, поддържана от CANCELLI⁶³, има по-ограничено приемане, тъй като становищата, предназначени за тесния кръг от приятели и клиенти на юристите, никога не са се означавали като „*responsa privata*”. По-вероятно е след създаването на *ius respondendi ex auctoritate principis* юристите извън приближения кръг на императора, които не са имали тази привилегия, да са продължили дейността си по публично даване на становища на всички, които поискат това, съответно да ги предават на тях или да ги изпращат направо на съдиите, както свидетелства Помпоний. Именно това е същината на практиката „*publice respondendi*”, различна от *ius respondendi*.

4. Заключение

Темата за значението на тълкувателните становища на римските юристи се вписва в значително по-общата проблематика за развитието на римската юриспруденция от една страна, а от друга- за еволюцията на източниците на римското право⁶⁴. И макар да изглежда, че всичко по нея вече е изследвано, написано и обобщено, все още има дискусия по редица въпроси: за началото на създаването на тази т. нар. привилегия, предоставяна от императора на някои юристи в началото на

⁵⁸ Aul. Gell., N.A.,13.10: Labeo Antistius iuris quidem civilis disciplinam principali studio exercuit etconsulentibus de iure publice responsitavit.

⁵⁹ Ulpian D. 3.1.1.3: qua aetate aut Paulo maiore fertur Nerva filius et publice de iure responsitasse;

⁶⁰ Plin. epist. 6.15.3 Est omnino Priscus dubiae sanitatis, interest tamen officiis, adhibetur consiliis atque etiam ius civile publice respondet.

⁶¹ CIL VIII.24094.

⁶² Вж. по- подробен анализ у TUORI, op.cit., p. 78. Към тези текстове се добавят и разсъжденията относно сведенията, съдържащи се у Eunapius, макар и там въобще да не се споменава за *ius respondendi*: Вж. по- подробно у SCHULZ, op. cit., p. 114; BAUMAN, op. cit., p. 2.и обобщенията у TUORI, op.cit., p. 78

⁶³ Вж. CANCELLI, op. cit., p. 554 s.

⁶⁴ Вж. PARICIO, J. Historia y fuentes del derecho romano, Madrid, 1^a ed. 1988; 2^a ed.1992.

Принципата, за по-нататъшното ѝ развитие, за въвеждането на задължителната сила на тълкувателните становища за съдебната практика, за подбора на юристите и съчиненията им, от които се извеждат т. нар. тълкувателни норми, включени в Дигестите и пр. В крайна сметка се поставя общият проблем- какво се разбира под израза, включен в Институциите на Гай, че задължителна сила имат само становищата на юристите, на които е „позволено да създават право” (permissum est iura condere)⁶⁵ и доколко юриспруденцията в Древния Рим е действителен източник на правото.

⁶⁵ **IGai I.7.** Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere